

श्रीमतेरामानुजाय नमः सदेवसौम्येदमग्र आसीदेकमेवाद्वितीयं ब्रह्मेत्यत्राद्वितीयराष्ट्रे
 नमजातीयदिनेदक्ष्यांगिकारेकथं तादृशस्यमेगद्यापारः मायांगीकारेणेति जानाति
 चेत् किं तदानीं विरोधज्ञानमात्रस्वरूपं ब्रह्म मायातिष्ठतीति न जानाति इति
 चेत्तामात्रस्य कथं ज्ञातत्वं न जानाति चेत् अज्ञत्वं कथं मंगी करोति अपि च य
 किंचिच्छक्तियोगं मायांगीकारानंतरं मन्युपेयते न वदति तत्पूर्वं मायांगीकारानु
 गुणशक्त्युपगमे निविरोधत्वहानिः किंच तदानीं किं मायाविलक्षणं ब्रह्म उता वै
 लक्षण्येन मायात्मकं यदि विलक्षणं वस्तुतः परिच्छेदादनंतरं तत्त्वं प्रमाणेन स्यात्
 अथ मायात्मकं तर्हि अंगीकारवचनं निरर्थकं सत्यं ज्ञानमनंतं ब्रह्मेति वाक्यं अ
 पाद्यं स्यात् सजातीयविजातीयव्यावृत्त्यर्थं विलक्षणं तद्वद्व्यानिष्ठतन्निष्ठ
 धर्मबोधो हि नान्यथा ननु शिष्यबोधार्थं अध्यारोपापवाराभ्यां येनैदमुच्य

यते असर्वभूतायां रज्जो सर्पा रोपवत् वस्तुन्यवस्थागोऽध्यारोपः वस्तु
 सच्चिदानंद इयं ब्रह्म अज्ञानादिसकलजडसमुदायोऽवस्तु अज्ञानं तु सदस
 आमनिर्वचनीयं त्रिगुणात्मकं ज्ञानविरोधिना वरूपं यत्किंचिदेवं वदंति अह
 मज्ञ इत्यनुत्तवात् अन्यथानिर्विरोधस्य कथं कारणत्वामेति चेत् तर्ह्येवं जगन्मि
 थ्यात्ववादे शिष्याचार्ययोः तदुपरिष्ठज्ञानस्यापि तदंतर्गतत्वात् शिष्योपदेशार्थं
 कल्पितमपि न शक्यते वक्तुं कल्पिताभायेऽपि दिष्टेन कल्पितज्ञानेन कल्पितशिष्य
 स्य कावार्थसिद्धिः निर्विरोधचिन्मात्रातिरेकिसर्वमिथ्येति वदतो मोक्षार्थश्रवणा
 दिप्रयत्नो निष्फलः अविद्याकार्यत्वात् शुक्तिवरजतादिषु रजताद्युपादानादिवन्मो
 क्षार्थप्रयत्नोऽपि व्यर्थः कल्पिताचार्यज्ञानकार्यत्वात् शुक्लप्रह्लादवामदेवादिसंयत्न

२
 (वे० सा०) वतुतत्वमस्यादिवाक्यजन्यज्ञानं न बंधनिवर्तकं अविद्याकल्पितवाक्यजन्यत्वात्
 स्वयमविद्यात्मकत्वात् अविद्याकल्पितज्ञानाश्रयत्वात् कल्पिताचार्यतत्त्ववत्
 जन्यत्वाद्वा सांप्रजन्यज्ञानं बंधनिवर्तकवाक्यजन्यज्ञानवत् नन्वाचार्यतत्त्वज्ञान
 योः कल्पितत्वेऽपि स्वप्रदुष्टसिंहनयेन प्रबोधवत्ज्ञानोत्पत्तिर्न भवति चेत्तैवं
 दृष्टान्ते परमार्थलोपस्य स्वप्नस्य सिंदूररूपसदृशविलंबिविज्ञानं प्रतिकारणत्वं ज्ञा
 नस्य नयं प्रतिनयस्य प्रबोधं प्रति प्रबुद्धोऽपि देवदत्तप्रमार्थः द्राष्टान्ते तु सर्वस्य
 मिथ्यात्वेन दृष्टान्तुपपत्तिः अपि चास्मिन् सिद्धान्ते नारायणः परंब्रह्म आत्मा
 नारायणः परः इत्यादिश्रुतिप्रतिपादितो नारायणः प्रथमगुरुब्रह्मणा कल्पि
 तः पूर्णवत्सनातनः पुरुषोत्तमः अर्जुनेन कल्पितः कल्पिता चतदुपरिष्ठा

२

सर्वशास्त्रमयी गीता इत्येवं दुःसिद्धान्तापत्तिर्येषः प्रज्ञामानिनिः कथं न विचा
 रणीयः अथ चेत् सिद्धान्ततिष्ठेऽपि स्वस्वगुरुविषये मायाकल्पित इत्येवं क्लृप्त्यै
 त्वे गुरुरेव परंब्रह्म गुरुरेव परागतिः स हि विद्यातस्तं जनपतितत्वेष्टं कैर्मज
 न्मतसमैतदुद्येत कदाचन आचार्यं विजानीयादित्यादि श्रुतिस्मृतिवि
 रोधः कथं न परामर्शणीयः नन्वज्ञानदशायां उपदेशादयः सत्या एव जाते तु
 ने यत्र त्वस्य सर्वमार्गैवान्तर्गतत्वेन कं परयेदित्यादि श्रुतेर्न द्वैतदर्शनमित्या
 दि चेत् तर्हि अद्वितीयात्मा साक्षात्काराद्विनश्यतां ज्ञातुं तत्कार्यस्य कथं द्वैत
 दर्शनपूर्व उपदेशादि परेहाः बाधितानुवृत्त्या इति चेत् सम्यक्ज्ञानं प्रवृत्ति
 वेत्तायां बाधितानुवृत्तिर्न तिष्ठति तवा तिष्ठतीति चेत् ज्ञानेन तु तदज्ञान

मित्यादिप्रमाणविरोधः २ अनुनवविरोधश्चरुसाक्षात्कारदशायां संपन्नतल
 वे० सा० मानुपलब्धत्वं नतिष्ठति चेत् उपदेशसमये सम्यक्ज्ञानप्रवृत्त्येव न बाधितानुवृ
 त्तसंज्ञावात्कथं द्वैतदर्शनं तत्कृतोपदेशाथ च विरोधितो मोहमहं धकारो य
 आश्रितो मेतव सन्निधानात् विना वसोः किं तु समीपगम्यतां मोहीः प्रभ
 वं त्यजाद्यंतिवारिणः उद्धवस्य स्वतत्त्वज्ञानं स्पृतिप्रकाशनवेलायां बाधिता
 नुवृत्त्यसंनवे न मोहो मुते महागो न प्रपन्नमनुशाधिमां यथा त्वच्चराणां लोको रतिस्ते
 दृष्ट्या धिनि निमित्ते दृष्टान् मूलविज्ञापनं कथं संनवति रजुसाक्षात्कारदशायां स
 पन्नमानुपपत्तिवत् उद्देश्यमानतत्त्वज्ञानानुसंधानेनाद्वितीयात्मसाक्षात्कारे स
 ति बाधितानुवृत्त्युपपत्त्यानुपदेशानुपपत्तिः तदवस्थानया च न गवु परिष्ठत

त्वज्ञानावधारणानंतरं तस्मोहमूर्ध्वधेत्यादिना ताव साक्षात्काराविकारदशा ति
 यां बाधितानुवृत्त्यदशायां संनवात् तव प्रसादा स्थितो स्मि गतसंदेहः दुयोधिना
 दीन्प्रतियुद्धविषयं तव वचनं करिष्येति द्वैतदर्शनमूलं अनुनवाक्यं कथं संगठ
 ते किंच परमार्थदोषमूलकैः रजुसर्पादिदृष्टांतैः अपरमार्थदोषमूलेयं बाधि
 तानुवृत्तिः दुस्साध्यापि यत्कथं विदुः च ते तत्र द्वे त्रस्ये वोच्यतां आरावज्ञानत्वं पा
 श्वाजुरुपदेशादि निराधिगतज्ञानत्वं तेषामेव संनवति इति त्वत्तु यः सर्वज्ञः सर्व
 वित् स्वानाविकीज्ञानबलक्रिया च यो वेति युग्यं सर्वप्रत्यक्षेण सदा स्वतत्त्वादि
 श्रुतिविरोधात् कथं चिदपि वक्तुं न शक्यते कथं तदिति स्युद्धैतदर्शनं उपदेशादि
 यं वदतां त्वेति निरूपणाय ननु मिथ्यात्वस्य मिथ्यात्वेन दर्शनं न सम्यक्
 ज्ञानं विरोधाति चेत् वदोश्चरः मिथ्यात्वेनैव स्वयतिरिक्तं जानाति न तदिति तत्र

वेसा

दिषु प्रवर्तते न ह्यनुमत्तः मिथ्यात्वेन ज्ञातानुद्दिश्य किमपि करोति किंचेश्वरस्य
 स्याद्विरोधविरोधिब्रह्मस्वरूपावनासेब्रह्मविवर्तनतेन्द्रियद्वैतदर्शनं मिथ्यात्वेना
 पिनसंनवतिन हि स्थितितया शुक्लौ नासमानायां तत्र जनावनासोपपत्तिः तथाननु
 पगमे सविश्वकृद्विश्वविदात्मयोनिः जलकालकस्मिन् गुणिसर्वविद्यः तेषामेवानुक्तं
 पार्थ इत्यादिश्रुतिस्मृतिविरोधः किंच यथा चंद्रैकस्वित्तायमानेपि द्विचंद्रदर्शनमपि
 विद्यैव अथोपरमत्वात् शुक्तिः अतएव स्थूलसूक्ष्मलयास्थानमिति बोध्यते य
 थावनस्य व्यस्य निप्रायेण वृत्ताः इत्यनेकत्वमपदेशः तथा ज्ञानस्य व्यस्य निप्रा
 येण तदनेकत्वमपदेशः इदो मायातिः पुरुष ईयते इयं अष्टितिकृष्णोपाधितया
 चोदोषमंतरेण तस्यात् तथेश्वरस्य मिथ्यात्वेनापि द्वैतदर्शनस्याविद्यैव दोषविनाच
 न संनवतिरोषानुपगमेनुशुद्धमणवित्तिरित्युक्तो व्याप्तिरिति यतः नियतं

प्रपंच

त्वनव्याप्तिविवक्षिताशुद्धमणवित्तिरित्युक्तो व्याप्तिरिति यतः नियतं
 कारणकारणे समस्तहेयं रहितं विषयवाच्यं परमं परंपरः परमाणं सकलानुपपत्ते
 कादयो संति परावरोध इत्यादि नित्यनिर्लेषप्रतिपादकशास्त्रविरोधः तस्माद्यथा
 तिमिरादिदोषरहितस्य द्विचंद्रदर्शनं न संनवायं किंच नीलपृष्ठायां कारणानुत्पत्त्या
 नायां शुक्लौ मिथ्यात्वेनापि संतप्रतीतिः तदुपादानार्थं प्रवृत्तिश्चानुमत्तानां यदि
 दृश्येत तदा ईश्वरस्य सर्वदापरोक्षेनाद्वयतदात्मसाक्षात्कारे मिथ्यात्वेन द्वैतदर्शनं
 तन्मूलोपदेशादिव्यवहाराश्चापपद्येरन् किंच रज्जुसर्पवत्तत्तिविरोधज्ञानमात्रेव ब्रह्म
 णि आरोपितस्य प्रपंचस्य कोट्टणानान्योतोसिद्धेति श्रुतेः ब्रह्मेव दृष्टेति चेत्
 ज्ञानमात्रस्वरूपमयकथं ज्ञातृत्वं कथं वा ज्ञातमंतरेण अनुमत्तस्य प्रपंचस्य दृष्टा मा

प्रपंचात्वेन विनियोज्यते
 न अत्र मत्तदेव प्रपंचमतीतं
 तदा ईश्वरस्य अपि मिथ्यात्वे
 नापि तदर्थं न २

५
केसा

यायोगेति चेत् किमयं योगः अथवा संबंधः आगंतुकः उत स्वाभाविकः आ
गंतुके तु विच्युतं ब्रह्मणो न स्यात् स्वाभाविकश्चेत् अग्रेपि मायाया बलमेव ब्र
ह्म अतश्च सर्वद्विविधमेवेति सिद्धं एवं च सति कथं विजातीयश्चैतः किं
च शिवलक्ष्ये यत्र प्रपञ्चाप्रतीतेः किं कारणं ईश्वरणाभावादप्रतीतिरिति चेत् त
दभावे किं कारणं इति चेत् किमग्रेपीछावत् ब्रह्म तर्हि सर्वद्विविधस्य प्रसं
गः अद्वैत इति श्वन्ननुमायायाः परमार्थत्वात् नोक्तदोषप्रसंग इति चेत् अ
परमार्थराहेन किंचिद्वक्षितं रजसर्पवत् मिथ्यात्वं अथ वि कारवृत्तिरित्ये
न ब्रह्म समान सत्ताका नावत्वं न बाधः अज्ञानं त्रिगुणत्मकं शा नविरोधिना
वैमिति स्वसंप्रदायवच्च न विरोधः अथ मयाध्यक्षेण प्रकृतिसूयते स च
एवमित्युक्त्या कार्येति तिः कारणभावेन स्यात् असत् परे तत्पुनरुक्तं

सविशेषले
वेति सिद्धं किं
चोक्तिरिति
युक्तं किमात्र
तामायावु
संश्रितं इति
चेत् सर्वं

रूप

किमत्र रूपकारणत्वा संभवात् ननु कार्यस्याप्यसत्यत्वेनैष दोषः स्वाप्रतिरोधे दज्ञानका
र्थप्रतिस्वाप्रचौरस्य कारणत्वं दृश्यते इति चेत् तत्र वैधर्म्याच्च न स्वप्नादिवृत्तिसूत्रे स्वप्न
वृत्तयो वैधर्म्यात् जगत्प्रत्ययानां स्वप्नप्रत्ययसादृश्यप्रतिरोधात् तथा सत्त्वात्वा
परस्येति सूत्रे यथा च कारणं ब्रह्म त्रिषु कालेषु सत्यं न व्यलिनरति इति कार्यस्य सत्य
त्वप्रतिपादनात् अतएव असत्यमप्रतिष्ठते जगदादुरनीश्वरमित्याकरसिद्धं
तत्प्रसंगात् गौरनाद्यंतवर्ती साजनयत्रोत्तनाविनी विवाहजाननी मलापह
रूपां च मिरापो न लोवायुरिति अजो भ्रूवा अस्मा मायि सज्जते विश्वमेतत् अजा
मेकां मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायि नुतु महेस्वरं अस्या च यवसंज्ञेतैव्यसिं सर्वसि
हजगत् अक्षरात्पारतः परः मनयोतिर्महिम्नमममायादुरत्यया प्रकृतिपुरुषं

चैव विद्यनादिकु नावपि इत्यादिश्रुतिस्मृतिस्मृतिविरोधाच्च न हि मिथ्याभूतं
 वस्तु अक्षरत्वध्वन्यत्वादिभिः परवाक्यैरुपदिश्यते द्वितीयस्तपश्चः पञ्चतैः ब्रह्मसमाप्तं
 सत्तात्तावोऽप्युपगच्छामः विकारजननीमज्ञांसततं विविद्येत्यादिरस्याः सविकारत्वे
 न सततं परिणामत्वेनैकरूपात्तावान्तरब्रह्मसमाप्तं सत्ताकत्वं अतएवेयं अनन्तादिप
 दैरुपचर्यते तत्कार्याण्यापि अनित्यत्वेनाविनिवर्तितावधर्मकत्वात्तात्मा तत्त्वप्र
 प्रपञ्चमगतोयादिवदसन्निध्यादिपदैरुपचारतः व्यपदिश्यते वैराग्यजनताथैयश्चोप
 लब्धमानत्वविनासित्वाभ्यां सदसदनिर्वचनीयत्वेनैककार्यस्य मृषात्वमिति तदसत्
 उपलब्धिर्विनाशयोगो हि न मिथ्यात्वं प्रबलवाक्यैः अनन्तापरमासंख्यप्राज्ञैरप्युप
 गम्यते तत्तु नाशिनसंदेहो नाशिरुद्वयोपपादितं यत्तु कालांतरेणपि नात्यसंज्ञामुपैतिवै
 परिणामादिसंनृतं तद्वत्कृतं पतञ्जलिं अंतर्वन्तरमेवेह अविनाशिनृतद्विदि आ

द्यंतवंतकोन्तेयतैतेषु आगमायायिनो नित्याः अनित्यमसुखं लोकं तेका
 दशोच प्रत्यक्षेणानुमानेन निगमेनात्मसंविदा आद्यंतवदसंख्यो निसंगो वि
 चरेद्विह तदेतद्वत्तयं नित्यं जगत्ते एव नित्यानित्येनासतो विद्यते यत्र सत्त्वा
 सत्त्वव्यपदेशाहेतु अन्यथा प्रवर्षापरविरोधः प्रत्यक्षादिविरोधश्च पंचमज्ञ
 वग्राहकं इति सूत्रकारोपादनात्तावदुपलब्धः नन्वेकमेवाद्वितीयं बुद्धि
 तिश्रुतीः स्फुरतया द्वितीयत्वं बुद्धेर्गणवरति कथं तद्विस्वतरसंज्ञावेत
 सिद्धिः उच्यते वस्वंतरविशिष्टस्यैवाद्वितीयत्वं कृत्यनिप्रायः तथा हि इदं
 विनक्तनामरूपादिबहुत्वावस्थं जगद्विस्तृतं प्राक् एकमेवाद्वितीयं नोभू
 पकतया एकत्वावस्थानमेव अद्वितीयं अघिष्टानांतरस्थं च सदे
 वासीदित्यर्थः मूलमनाधारमित्यादिरेक्यात् सत्तद्वा विरोधे च तपर

७
वे० ला०

मात्मवाचकोपिकारणविषयत्वसामर्थ्यात्कारणत्वोपाधिकगुणविशिष्टपुरुषात्
लवारीकंपरमात्मानमुत्थापयति तथा अत्र सदेवेत्येवकारणनेयायकात्मा मय
निमतमुपपत्तेः एकमेवत्येवकारणवदुस्यमिति सृश्यमानकार्येव दुत्वावस्थाव्युत्प
स्यते सर्वासां कारणवादिनीनां श्रुतिनाम्येक्यवाक्यमावश्यकत्वात् तत्र विलुप्तयासी
दरिवेवनिष्कलः एकोनारायण आसीत् तद्वत्प्रानेनानेनेमेयावापृथिवीननस
त्राणीतापोनाग्रिनसोमोनसूर्यः स एकाकीनरमते तस्य ध्यानांतस्थस्यैकाकीन्यादरा
द्विधाणीत्यारन्यसुवालोपमिनादिकिंत रासीन्नेवेह किंच नाग्र आसीत् तमना
धारइमाः प्रजाप्रजायन्ते दिव्यो देव एकोनारायण इत्याद्यनुसारात् तद्वदिदंतदु
व्याहृतोसीत् तन्नामरूपाः न्याः आक्रीयन्तेति नामरूपश्रवणाच्च अयमेवश्रुत्यर्थः
अन्यथा परमस्य व्याघातप्रसंगात् तद्वदिदं चेत्तु तन्निप्रायं न गवता एका

शक्रजग
तोसत्तं
वर्तते ३३

वे०

देवो एकोनारायणो देवः पूर्वसृष्टं स्वमायया संहृत्य कालकलयकृत्यांतरदमीश्वरः
एक एवादितीयो नृत्त आत्मा धारो सित्वाश्रयः कालेनात्मानुनावेन सांम्यं गीतासु
माक्षिषु सत्त्वादिषादिपुरुषः प्रधानपुष्पेश्वरः परावराणां परमः आस्तेवेक्यसंति
तः इत्यत्राखिलाश्रयसत्येवादितीयनिर्देशविशिष्टस्यैवादितीयत्वं स्फुरतया सिद्धं
वागहेच मध्येव सकलं जातं मयि सर्वं प्रतिष्ठितं मयि सर्वं लयं याति तद्वत्साद्वयम
मयहं श्वेताश्वेतरोपनिषदि च मंत्रानि मानि निरिहैरपि सूक्ष्मांचिदचिदिशिष्टस्यैव
परमात्मनः परमकारुणित्वं नीतिं उंब्रसवादिनो वदन्ति किंकारसंब्रसकृतं
जाता जीवामकेन च चमं प्रतिष्ठाः अधिष्ठिता कनकं स्वतरेषु वर्त्तामहे ब्रह्मविदं
वस्थां कालस्वतावो नियतिर्यदृक्षान् ब्रह्मनिधोतिः पुरुषोतिष्ठितं संयोगेषां नवा
त्मना वारात्मा धनीनाः स्रवदुःखदुःखैरेतोः २ ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् दे

वे. सा. वात्मयुक्तिं स्वगुणैर्निपुक्तं गूढं यः कारणानि निखिलानि तानि काजाप्रयुक्तानि
 धितिस्त्येकः वेदोत्तमत्रकागोपि स्वयोगेन न हि सा इहमेव निश्चितमित्या स्यात् स्यात्
 ह श्रीनागवते नक्तियोगेन मनसि सम्यक्प्रणिहिते मले अपरयत्पुरुषं
 र्णमायां च तदुपाश्रितं यथासंमोहितो जीवः आत्मानं त्रिगुणत्मकं परेपि
 मनुते वर्यं तत्कृतं चानिपद्यते अनर्थोपगमसाक्षाद्विनिर्गममधोभजे
 लोकस्याजानतो व्यामश्वके सात्वतसंहितां किंच अग्रदूत्यनेन यदि प्रलय
 कालो विवक्षितः तदा तु अक्षरं ब्रह्म तमसिलीयते तमः परदेवा कीलवति
 प्रहृष्टा मर्यामया व्यावृत्ता व्यक्तसरूपिणि पुरुषश्चाधुना वैतो लो
 यते परमात्मनि परमात्मसा च सर्वेषां माधारः पूजितः स विष्णुः

चिर

मादेवेषु वेदोत्तमत्रकागोपि स्वयोगेन न हि सा इहमेव निश्चितमित्या स्यात् स्यात्
 प्रवेशात्तेपुलीनप्रकृतौ महान् एकं तिष्ठति सर्वात्मा स तु ना रायणः प्रभुः इत्याद्य
 नैकप्रमाणैः तदानीं सस्मच्चिदचिद्विशिष्टत्वं ब्रह्मणः सिद्धत्वात् विशिष्टस्यैवादि
 तीयत्वं सिद्धं यदा तु यत्पूर्वत्वं कदापि न सृष्टि सद्भावः तत्कालोपगमार्थः तदा
 तु सूर्यचंद्रमसो धातायथा पूर्वमकल्ययत् इति श्रुत्य निप्रायं अथ च तदानीं जी
 वानां तत्कर्मपुवात्तानां चानावात् देवादिविशिष्टस्यैव सृष्टेः किं कारणमिति विरूप
 णीयं ईश्वरे छेवेति चेत् साधकारि साधकं न वतीति श्रुतिविरोधात् वैशाम्येनै
 व एव शेषप्रसंगात् च ननु प्रमंचस्य मिथ्यात्वेन न वैशाम्यादिति शेषप्रसंगरिति
 चेत्तत्पंचमिथ्यात्ववादः यथोक्तानि सृजते गृह्यते चेत्यादि श्रुतिविरोधः
 शेषपरिहाराय वैशाम्येनैव धृष्टेन सापेक्षत्वात् इति सूत्रनिर्माणे वैयर्थ्यं चिदा

१॥

वे. सा. १)

विवर्तकादे ननु मन्मात्राध्यस्तप्रपंचस्य को दृष्टा बुभुक्षेवानाद्याविद्यातिरोहितस्य
रूपं स्वगतनानात्वं पश्यतीति चेत्तन्नित्यमुक्तं अखंडेकरसः प्रकाशाज्ञानमात्रं च
रूपस्य स्वतिरोधाम्यतिरोधात्ता संनावात् प्रकाशापूर्यायज्ञानात्तस्यतिरोधाने स्वरूपं
पनादाप्रसंगः तिरोधातं नाम वसुस्वरूपविद्यमाने तत्प्रकाशानिवृत्तिः प्रकाशा
ववसुस्वरूपमित्यंगीकारेतिरोधान्नावः स्वरूपनामेवास्यात्तच्च वाच्यं स्वरूप
प्रकाशस्य नित्यत्वेऽपि तद्विनिर्दिष्टमात्रमविद्यातिरोहितमिति। वेदोऽष्टस्वरूपानति
रिक्तत्वे प्रागुक्तदोषस्य तदवस्थानत्वात् अतिरिक्तत्वे च सविशेषत्वप्रसंगात् न
च निर्विशेषप्रकाशमात्रस्याज्ञानसाक्षित्वमहंकारादिजगद्भ्रमश्चोपपद्यते सा
क्षित्वमुमादयोऽपि हितज्ञातविशेषगताः दृष्टाः तज्ज्ञानमात्रगताः किंच यदि
बुभुक्षेवानाद्याविद्यावशात् स्वगतनानात्वं पश्यति तर्हि पुन्यकाले विद्यमाने

२॥

प्रज्ञानेऽप्यं चादर्शने किं कारणं किंच ब्रह्माज्ञानपक्षे स्वाज्ञाननिवृत्त्या तस्यैव मोक्षमात्र
त्वात् तदविद्याकल्पितानां जीवातां मोक्षार्थश्रवणारिपुयत्नो निफलः अविद्याकार्य
त्वात् सर्वप्रमुमुक्षुणां प्रयत्नवत् शुक्तिकारजतादिषु रजताद्युपासनादिपुयत्नवत् किंच
एकमेव बुद्धिः सर्वमसौ मोक्षार्थपुयत्नोऽपि व्यर्थः कल्पितार्थयत्नज्ञानकार्यत्वात् शु
दि कप्रज्ञादवमेदेव पुयत्नवत् किंच एकमेव बुद्धिः सर्वशरीरेषु जीवमनुभवतीति चेत् पादे
मेवेदं नानि रसि मे सुखमिति वत् सर्वशरीरेषु फलदुःखपतिसंधानं स्यात् जीवेश्वरवद्वक्तु
श्रियाचार्यज्ञानाज्ञानादिव्यवस्थानात् स्यात् सो नैरिपुयत्नी पुद्यात्मेकत्वेऽनेकशरीरप्रयु
क्तं संधारिपुतिसंधानमेकस्य दृश्यते नचाहमर्थस्य ज्ञातत्वाद्भेदात्सतिसंधानानावातात्मे
नदरिति वक्तुं शक्यं आत्मातिवसचाहमर्थ एव अंतःकरणचतुस्त्वहंकारो जडत्वा
त् कारणत्वाच्च शरीरेऽत्रियादिज्ञाता विकारजननी मज्ञा एतद्यो वेत्ति नदिविज्ञातु

विज्ञातविपरिलोपो विद्यते नान्योस्तिदृष्टेति जात्यात्येनायं पुरुषः विज्ञातारमेवेतविज्ञात
 यान् मोक्षधर्मेच प्रबुध्यमानां पुरुषं विबुध्यते पंचविंशकः तनुबुध्यति गंधर्वपुरुषः पंच
 विंशकं किंच अन्यत्र सत एवाव्यागोपनियमात् नरविषाणदेरिव स्वरूपेण सतः पपं
 चस्य ननु स्यात्परोपसंनवः इत्येते हि रज्ज्वादिषु सतः एव सर्पादेरागोपः न संनवः इत्य
 त्रपि पूर्वमनुक्तस्य सत एव नीलस्य प्रतीतिः स्वप्नेपि अथ जन्मनि जन्मांतरा वा दृष्टस्य क
 तस्य वा विषयस्यानुभावः अदृष्टादृशकता द्वावान्तरावा उपजायते इत्येकादशे न
 गवद्वचनात् नन्वागोपः स्वविषयस्य च चिप्रतीतिमात्रमपेक्षते न सत्यत्वमपि इति
 चेन्न प्रतीतेरप्यसतः शेषशृंगदेरिवा संनवात् ननु रज्जुसर्पविरिप्रतीतेरिव प्रपंच
 स्य प्रतीतेरदोषमात्रमेव कारणमपेक्षितमिति विषयसद्भावोपापेक्षित इति चेन्न
 दोषरूपकारणस्यापि मिथ्यात्वेन एव विषयप्रतीतिरूप कार्योत्पत्तेरसंनवात्

कार्यस्य कारणसत्तापेक्षनियमात् नन्वसतोपि योगे पितसर्वस्य नयादिकार्यप्रति
 कारणत्वदर्शनात् कार्यस्य कारणसत्तापेक्षितत्वनियमो नास्ति चेन्न असतः
 असतः परोपस्य तु कूलशक्तिमत्त्वं पकारणत्वा संनवात् नुमस्य लेष्ट्यागोपिता रू
 हि विषयज्ञानस्यैवं नयादिकार्यहेतुत्वेन विषयस्य तद्देतुत्वात्तावात् कारणमा
 त्रमिथ्यात्वपक्षे कार्योत्पत्तिवर्णनानुपपत्तेः नन्वसतोपि सर्पादेः ज्ञानकारणत्वे
 पपत्तिवत्तन्मयकारणत्वे पपत्तिरपि किन्तस्यादिति चेन्न दोषस्यैवासदर्थवित्तं व
 नज्ञानकारणत्वेन ननु मस्येति हि विषयस्य ज्ञानकारणत्वानुपपत्तेः ननु धट्टपटा
 दीनां व्यवहारिकसत्यत्वमंगीकृतमेवेति चेन्न स्वरूपतो मिथ्या नूतानां शक्तिरन
 तस्य व्यवहारार्हत्वं संनवात् नन्वसतोपि सर्वत्र पदार्थस्य स्वकालावच्छिन्नत्वव्यवहार

रिक्सांकर्षप्रसक्तान्तेपयोगिखंडगुणतश्चिन्तारिपातिनासिकव्यावहारिकसांक
 र्णपुसंगः किंचाजोअध्यस्तानां संपन्नतलतांबुधारादीनामसत्यत्वेयदिकिमपि।
 नेदेवकंताक्यते तदामत्तात्रेअध्यस्तानामपिअयंव्यवहारिकसत्ताकः अयंचा
 प्रातिनासिकसत्ताकःइत्येवंनेदनुच्यतां अद्वैतवादेयथावृक्षाणंसमष्ट्यानिप्रा
 येणवनमित्येकत्वव्यपदेशः तथातानावेनपतिनासमानानांजीवगतोमहाना
 नांसमष्ट्यानिप्रायेणतदेकत्वव्यपदेशः इयंसमष्टिरुत्कृष्टोपाधितयाविशुद्ध
 सत्त्वप्रधाना एतदुपरहितं चैतन्यं सर्वेश्वरत्वसर्वनियतत्वाद्विगुणकं अतयमि
 जगत्कारणमीश्वर इतिव्यपदिश्यते सकलाज्ञानावनासकत्वात् यः सर्वज्ञः सर्व
 चित् अम्येयं समष्टिरखिलकारणत्वाकारणगारीरमानंदप्रचुरत्वात् कोशव
 दार्थकत्वाच्चातंरमयकोशः सर्वापरमत्वात्सुषुप्तिः अतएवस्थितसूक्ष्मपंच

अथाज्ञानस्य व्यध्यनिप्रायेण तदनेन
 त्वव्यपदेशः १

नयस्थानमितिचोच्यते-यथावनस्यव्यध्यनिप्रायेणतदनेकत्वव्यपदेशः इदोमा
 यानिःपुरुषपश्यतेइयंव्यष्टिर्निकृष्टोपाधितयामलिनसत्त्वप्रधाना एतदुपरहितं
 चैतन्यं अत्यज्ञात्वाद्विगुणकं पाज्ञ इत्युच्यते एकाज्ञानावनासकत्वात् अन
 योः समष्टिः व्यष्ट्या चैतदृक्षणे रिवानेदः एतदुपरहितं योरीश्वरपाज्ञयोरपिव
 नदृक्षावच्छन्ताकाशयोरिवानेदः वनतदपच्छन्ताकाशयोरिवानेदः वनतद्व
 छित्ताकाशयोगाधारानुपरित्ताकाशवत् अनयोरज्ञानतदुपरहितं चैतन्योराधारन्त
 तं यदनुपरितं चैतन्यं तत्तुरीयमिति चोच्यते शिवमहैतंचतुर्थमन्यत इति श्रुतेः इ
 दमेवतुरीयं शुद्धचैतन्यं यममन्तं मज्ञानादितदुपरितं चैतन्याभ्यामविवि
 क्तं समज्ञावाक्यस्य वाच्यं विविक्तं स ह्यव्यमिति चोच्यते इति यदुक्तं तदुक्तं इ

१२ श्वरस्याध्यातुलं अनुपदिष्टेन न्यमितिवचनं मूलमनाधारं हि व्योदेव एकाता न
 ने. म। रायणः प्राप्ताधारेण खित्वा श्रय रत्या हि निविडित दृक्षातां समुद्ररूपस्य व
 म नदृश सत्तानंतरं सत्ता कत्वेनावस्थानीयस्य श्वरस्यापि जीवसत्तानंतरं सत्ता
 कत्वादादौ एकत्वेनावस्थानं पश्चादेकोहं ब्रह्म्या अनेनैव जीवेनानुपवि
 श्य नामरूपे व्यंकरवाणितिसंकरा पूर्वकवहुनवनं जीवनावापत्तिश्च न
 संनवति ननु समष्टिपूर्वत्वात् व्यष्टेः तां संनवदृष्टिचे न व्यष्टीर्न सि मृ मृत्ति रा
 सुवस्था एव समष्टि इति व्यष्टिर्न तेनावनवदृष्ट्यादिषु तथा कृष्टे किंच स
 समष्ट्यवस्थायां जीवाः तिष्ठन्ति न वा तिष्ठन्ति चेत् जीवनावापत्ति संकल्पवेद्य
 थ्यंति देवस्थानं तिष्ठन्ति ति पक्षोपि वक्तव्यं चिदुपपद्यते न जायते प्रीयते वा

विपश्चिद्विद्यादिना ज्ञत्वादिति श्रुतेः जीवानां प्राचीनकर्मफलनागायजगत्स्थानु
 पगमाच्च अन्यथा विषमसृष्ट्यनुपपत्तेश्च तथा सूत्रवेष्ट्या नैर्धनेन सापेक्षत्वात् स
 ज्यमानदेवादित्येन कर्मसापेक्षत्वात् विषमसृष्टेर्देवादीनां देवादियोगंतत्त्वकर्मसा
 पेक्षं दर्शयति श्रुतिः साधुकारि साधुर्नवति पापकारी पापो नवति पुण्यः पुण्ये नु
 र्मणान्नवति पापः पापे न कर्मणा न कर्मा विनागादिति चेन्नाऽनादित्वादुपपद्यते
 चाकृपत्यन्यते च प्राकृष्टे क्षेत्रज्ञाः न संति कुतश्चिन्नागश्रवणात् सदेव सोम्येद
 मग्र-प्रासीदिति अतः तदातीतदेवावात्तत्कर्मन विद्युते कथं तदेवं पक्षे सृष्टिर्वेष
 म्यमित्युच्यते इति चेन्नानादित्वात् क्षेत्रज्ञातां तत्त्वाकर्मपुवाहानां च तदनादित्वे
 य विनागतपपद्यते च यत्तत्तत्क्षेत्रज्ञवस्तुतदा निर्दिष्टरित्युक्तं नामरूपव्यवहारी पं
 रतयापि पृथग्यपरिज्ञाननैर्ह-प्रतीक्ष्यमंतरेण न न्युपगमे अकृता न्योगमकृ

बृहत्वादिगुणविधिर्देवैर्नवतिबाह्यः महिमानमवाप्नोति स चानंशायकल्पते न त्वने
 तजीवेनात्मनानुपविष्टतामरूपे व्याकरवाप्तीत्यादिनिर्बुद्धि एव जीवन्तावापत्तिः
 श्रूयते तत्रेदं विमर्शनीयं संकल्पपूर्वकजीवन्तावापत्तिः किं विमर्शस्य उत्तमाद्यो नि
 पाधिकस्येश्वरस्य तच्चाद्यनिर्विगोषस्य संकल्पसूत्रत्वात् न द्वितीयः विशुद्धसत्त्वप
 धानोपाधिकस्य मलिनसत्त्वोपाधिस्यामिति संकल्पोऽपि न युज्यते नानुत्तः स्व
 स्थानर्थसंकल्पयति संकल्पयिर्देवैः स्तोपाधिपरित्यागेनान्यथान्वने यदीश्व
 रः तर्हि निर्विगोष एव किं न स्यात् न च विद्योपाधिविनिर्गोषे वा विद्योपाधिकत्वं
 संभवति विद्याविद्ययोः सांकर्यसंगत किंच अंतःपुति ए शास्त्राजनां स
 र्वत्मा सर्वात्मा इत्यनेन स्वस्य स्वयमेवात्मानां ताव अग्निरात्मानं दहतीति वद
 त्वं तानुपपन्नः अथ च एष एवासाधकर्मकारयति तमथो निधीयतीति सर्वज्ञो

पि जीवन्तस्य स्वस्य नरकानुभवहेतुत्वासाधकर्मकारयति पापकर्मसंनिव
 र्त्तनशक्तौपि नियंतेति सर्वमसंभवे जसंभवे व स्यात् किंच भक्तिर्हितान्यथारूपं
 स्वरूपेण व्यवस्थितिरिति अनुसारेण यदवस्थस्य संकल्पपूर्वकजीवन्तावापत्तिः
 पुनस्तदवस्थावस्थितिरित्येव तस्य मोक्षः तर्हि ईश्वरस्य जीवन्तावापत्तौ पुनः ईश्व
 रत्वापत्तिरेव मोक्षः तथा सृति निर्गुणमोक्षवादः न गच्छते तथा च सत्त्वं इत
 रन्यपदेनादित्वा कारणदिदोषपुस्तत्तिः जगतो बुद्धानन्यत्वं पुति पादयद्भि
 स्तत्त्वमस्य यमात्मा बुद्ध्यादिभिर्जीवस्य बुद्ध्यादिभिर्बुद्धानन्यत्वं व्यपदिश्यते
 इत्युक्तं तत्रेदं विमर्शनीयं यदित्यजीवस्य बुद्ध्यादिभिर्बुद्धानन्यत्वं व्यपदिश्यते
 तेनैव बुद्धानः सर्वज्ञसत्यसंकल्पादियुक्तस्यात्मनो हितरूपजगदकरणम
 हितरूपजगत्करणमित्यादयो दोषाः पुस्तत्त्वेन अर्ध्यामिकाधिदेविकानं

तदुःखाकरं चेदं जगत्कारणमित्यनेन चेदं शोभार्थं स्वाधीनो बुद्धिमान् पूर्वर्तते जीवा बुद्धिमान्
 नेदरादित्योः श्रुतयः जगद्ब्रह्मणोऽन्यत्वं वेदतात्त्वयैव परित्यक्ताः नेदमत्यन्तं त्वत्वा
 सिद्धिः प्रोपाधिकनेदविषयानेदश्रुतयः स्वान्नाविकानेदविषयाश्चानेदश्रुतयः
 इति चेत्तत्रेदं वक्तव्यं स्वभावतः स्वस्मादन्तित्तं जीवं किं जगत्कारणं ब्रह्म जगत्तातिनवाज्जा
 नतीति चेत्सर्वज्ञत्वदुनिः जगत्तातीति चेत् स्वस्मादन्तित्तस्य जीवस्य दुःखं स्वदुःखमि
 ति जगत्तातीति चेत्तु कारणादिरोपपन्नक्तिरनिवाया ननु माया नास्ति न जीवेशो करी
 ति इति जीवेश्वरयोः बुद्धिपुति विबलं श्रूयते अतो बुद्धिपुति विबलं जीवः माया ना
 सोऽस्मिन् इति चेत् निर्विरोधपलब्धमात्रस्य बुद्धिपुति विबलं इति न कथं चकुरुः
 अतिविरुद्धं सकारणं कारणधिपाधिपः नचात्यकश्चिज्जनिता जनाधिपः
 न जायते म्रियते वा विपश्चित् नित्यानां जीवानां कारणकलेव रूपदानं प्रवणं वि

रोधोपितथा च वेदस्तुतो बुद्धिं द्रियमनः प्राणात् जनानामस्तु जंतुः मानार्थं
 च न वार्थं च आत्माने कल्पनाय च श्रुत्यर्थस्तु माया आत्मा सेन अयथा त्वेन
 जीवेशो करीति न योः तत्त्वे वै परीत्यं जनयति इत्यनेन हि उक्तार्थे आत्मा संप्र
 णः इत्यात्मा सः धर्मी आत्मा सः वित्तद्वै परीत्यं उच्यते अजो नित्यता श्रुतो यं आत्मा
 धर्मी शः अनीना या शोचति मुह्यमानः इत्याद्युक्ते जीवत्वे देहात्मत्वं त्वत्वं
 आत्मन्मं चोत्पादयति तेन वेदोऽस्मिन् इति महं रोगीति वक्तारो न वंति न
 थापति विश्वस्यात्मनेश्वरं शाश्वतं निवमच्युतं यो मां जननादिं च आत्मा धा
 रो विजाश्रयः इत्युक्ते ईश्वरं तत्त्वं कार्यत्वा न्यायात् त्वमाया पाधिकत्वबुद्धिं
 नयति तथा च गोयते अयं संव्यक्तिमापलं अवजानंति परं नावमजानं
 ते

व. मा. तिपंन्नावमजातं नन्वाभामः पुतिबिंबोपुसिदुः स एवात्रांगीकार्यः हुंतत
 हि असदेवदमग्रः आसीत्वीरहाविषमः शून्यः इत्यत्रासत् शून्यराष्ट्राभ्याप
 सिद्धार्थेन शून्यमेव तत्त्वमिति विज्ञायते कुतानांगीक्रियते तदनंगीकारेयत्कार
 एं सोत्रापि समानं न न्ययं जीवः यदि निन्नः तर्हि कथं तत्त्वमस्यादिवा कीरे कल
 अपदेश इत्यत्र अंगित्वादेकत्व अपदेशः किं तर्हि अंगित्वं अंगीनामा अपदे
 वापि सकिं दान्यथा चेकत्वेन अपदेशात् उन्नयथा हि अपदेशो हि दृश्यते तारा अपदे
 तत्त्वमिति निधीयते रासावतसृष्ट्वसृजत्वनियंतृत्वनियाम्यत्वसर्वतत्त्वस्वाधीनत्वपराधीन
 करत्वात् श्रुत्वा श्रुत्वा कल्याणगुणकरत्वं विपरीतत्वपतित्वोपित्वादिदिनिर्दश्य
 जीवः कुतः ते अन्यथा चान्देन अपदेशोपितत्वमस्य यमात्मा बुद्धेत्यादिनिर्दश्यते अ
 नाना अपदेशादयथा

पिशुना कितवा दित्वमनिधीयते एकैकस्य रागाः बुद्ध्या सा बुद्धे मे कितवाः इत्याथ
 वीणाकाः बुद्ध्या सा कितवादित्वमप्यनिधीयते ततश्च जीवव्यापित्वेनात्र
 होयपदिशत इत्यर्थः एवमुन्नय अपदेशा मुख्यत्वसिद्धये जीवोयं बुद्ध्या सा इत्य
 न्युपजंतव्यः न च जेद्व्यपदेशानां पुत्यक्षरिषु सिद्धिनायथा सिद्धत्वं बुद्ध्या सा
 ज्यत्वतन्निव्याम्यत्वतश्चरीरत्वतश्चेष्टत्वतदाधारत्वतत्प्राप्त्यत्वतसंसार्यत्वतदुपा
 सकत्वतत्प्रसादालन्यधर्माध्वाममोक्षरूपपुरुषार्थनोक्तत्वादयः तत्कृतश्च जी
 वबुद्ध्या सा पुत्यक्षरगोचरत्वेनानन्यथा सिद्धः अतो जगत्सृष्ट्यादिवादिनीनां पुमा
 एंतरसिद्धिनेहानुसंदेन न मिथ्यार्थोपदेशत्वं अपि स्मर्यते ममेवां सौ जीवलोके जी
 वन्तः सनातनः मदि नृत्तिनृत्तो मंदरा एव स्वभावतः सत्यसंकल्पादिगुणव्यः सव

शिवनादिकर्मरूपाविद्यावेष्टनतिरहितस्वरूपो जीवन्तोऽतिमंकुचितज्ञानेच्छजीव
 लोकसंसारवर्तमानः तथाचक्रतिः तेष्टमेसत्यकामाः अनतापिधानाः जीवानां
 कर्मप्रवाहनादित्वंतुनकर्मविनागादितिचेन्न अनदित्वादुपपद्यतेचपुण्यल
 न्यतेच इतिसूत्रादवसेयं स्मृतिश्च अनदिकालसंसृतः संसारपदविगतः नचेक
 सेवदेशवाचीष्टं सशष्टः जीवस्यैकदेशावेतद्वतादापाः ब्रह्मणि नवेयुः नचब्रह्म
 उजीवः इत्यंशत्वेपपत्तिः एवं गनहत्वा ब्रह्मणः इत्यत्रपुकाशादिवसुनेव परः तुशष्ट
 श्रोष्टं चतयतिपुकाशादिवजीवः परमात्मनोराः यथाज्ञाग्यादित्यादेनास्वतोना
 रूपपुकाशांशो नवति यथा गवाश्चशुक्लस्वादीनां गोत्वादीनांमेत्वा विहो हाकेनां गो
 त्वादीनि विहोषणयंशाः यथावादेहिनेदेवमनुष्यादेहीनेरास्तइत् एकवस्त्वैकदेश

त्वं शुंरात्वं विगोष्टस्यैकवसुतो विहोषणमंश एवतथच विवेचकाः विगोष्टेव
 सुतिविहोषणं गोयं विगोष्टां गोयमिति व्युपदिशति विहोषणविहोषयथा
 रंशांशित्वं पिस्वनाववेतलक्षणेष्टुयते एवं जीवपरयो विहोषणविहोषयथा
 रंशांशित्वं स्वनावनेदृशोपपद्यते तदीव मुच्यते नेवंपर इति यथा नूतो जी
 वस्तथा नूतो परः यथेव हि पुनरायाः पुनरावा नन्यथा नूतः तथा पुनराया
 नीयत्वा रंशा जीव रंशी यो यर्थोत्तर नूत इत्यर्थः एवं जीवपरयो विहो
 षणविहोषयत्वकृतं स्वनाववेतलक्षणेमाश्रित्य नेदृशं पुवर्तते अ
 नेदृशं पुवर्तते सुपथकिं नूत इति विहोषणविहोषयत्वे एतां विहोषययं
 तत्त्वमाश्रित्य मुख्यदेतोपपद्यते तत्त्वमस्य यमात्मा ब्रह्मेत्यादिषु

१८

वे. मा
तिलम
को. नव

तच्छब्दसुखाद्वत् त्वमथमात्रेति शब्दे पिजीवशादीरवबुद्ध्यान्त्र
कलेनेकाथी निधायित्वा दयमर्थः प्रागेवपुं पंचितः ननु सत्तासोम्य
नदासंपन्नो नवति ति जीवपरयोः स्वरूपे व्यंश्यते तिति चेत् प्राप्तेनात्म
नासंपरिष्कृतो न बाह्यं किंच न वेद नांतरमिति त्वापदशायां जीवस्य स
र्वज्ञेन परमात्मना निरस्त समस्त श्रमस्य बाह्यान्तरज्ञानलोपः श्रय
तेन हि अकिंचिद् दुस्तदानीमेव सर्वज्ञेन सत्तास्वेन परिष्कृतः संन विति
सत्तासोम्येत्यत्र पिजीवपरयोः स्वरूपे व्यंश्यते अपि नु मुमुक्षुसिद्धा
लेनामरूपा नुसंधाता नावात् पुलक्यकाल इव बुद्ध्या गिलयः प्रतिपद्य
ते स्वमपीतो नवति त्वात्परिष्कृतो नवति ननु स्वस्मिन्नेव
स्वत्यलयः संनवति अत्रापि सत्तासोम्यत्वात् संपन्नो नवतीति चेत्

१८

पर

तृतीयास्वास्थात्संपत्तिर्वाक्यपरिष्कृताद्वयार्थानुसंगव्यसंनवः तथा
च सत्कारः सपुष्टुक्रांतो नेनेति अथ प्रतिबिंबवादे स्तिव्यते ननु गुरु
प्रविष्टो परमपराधो वा यातयो बुद्ध्या विरोधवदंति इति श्रुत्या जीवस्य सत्ता
बिंबत्वं प्रतिपाद्यते इति चेन्न एकदेशवस्थिते पिजीवात्मपरमात्मनो रत्नात्तर
नाशयो कायातयो रिवापुका रात्वं सपुका रात्वरूपत्वमाव्यवस्थामात्रपु
तिपादनत्वात् इह सपुणसिद्ध्या सत्ताया समानं वृक्षं परिष्वज्जाने तयो रन्य
यत्वं वा इति अत्र अत्र न्येति वा कश्चितीति श्रुत्यंतरे व्याख्यातव्यं अत्रा पि बुद्ध्याः
आतपत्वात् नावात् आतपवद्वासात् त्वमेव वा या राधाथेति वदितुं न इति
अस्थानमनस्य कृत्वमदीर्घमिति हितमवायमिति त्वायापुतिमेव श्रुत्वा
नात्र काया राधो बुद्ध्या प्रतिबिंबपरः नत्वक एव हि नृतात्मा नृते नृते व्यवस्थितः

गतपरा धृतिरिति ॥ जीवस्य ता या ताभावे पि कायाद बुद्ध्या दशा या म ना स्वरत्वेनेन

एकधा बहुधा चैव द्रव्यते जलचंद्रवत् आकाशमेकं हियथा घटादिषु पृथक् सवेत्
 तथा तैकोत्तरेकस्या जलाधारिष्ठिवोश्रुतान् इति हि सास्त्रानुसारेण तज्ज
 गत्कुल्येकदा जलान्निवृत्तिनां च प्रपुतिबिंबानामिव मायाहंकारलहिका
 गन्निवृत्तिबुद्ध्या यानां ईश्वरजीववृत्तिज्ञानानामौपाधिकनेरस्यवृत्त
 व्यत्वेन तन्निबंधनोयं ज्ञातौ इति चेत्त परिचिन्तयामाह विवक्षितं वस्तुतः
 व्यासासंपत्त्यसंभवात् अजोहितमव्यायाश्च वृत्तकर्मिणी कलायां गीर्वाण
 जीवेश्वरयोरेपि मिथ्यात्वसंगतत्वं द्रव्यगमे आत्मावारे दृष्टव्यः स्योतव्यः
 यएतदिदं मृतास्तेन वंतीत्यादि विधिना मानर्थक्यपुसंगतं तस्याथ्यु
 पगमे बुद्ध्या नानांतरा विषयत्वात्मानुभवस्यापि मिथ्यात्वं नानांतरा
 क्तावनासकत्वाच्च यावत्समागपमेय मिथ्यात्ववादिनः कथाया मधिकारा

नुपपत्तेः जलचंद्रदृष्टान्तोपदेष्टा नांबुद्ध्याः गरीरान्तचिदचिद्गतदो
 ष्वाह पुतिपादनपरत्वात्पपत्तेः वाक्यान्तरीपदिष्टजीवेश्वरस्य रूपसंज्ञा
 वयाथार्थबोधकत्वाभावात् श्रूयतेच अंतर्गमिति निर्देशत्वं एको
 देवः सर्वज्ञतेषु गूढः अतिर्यथैको नुवनेषु विष्टो काष्टं रुपं रूपं पुति
 रूपो बन्तव एकस्तथा सर्वज्ञतांतरात्मा रूपं रूपं पुतिरूपो बहिश्च स्त
 यथियथा सर्वलोकस्य बक्षनलियतेचाक्षरैर्बाह्यरोषैः एकस्तथा स
 र्वज्ञतांतरात्मानलियते लोकद्वितेन बाह्यः अन्यथा आकाशमेकं
 हियथा घटादिषु पृथक् भवेदिति दृष्टान्तोत्तराया दानवेयथ्यपुसंगा
 त् ननु सितनीलादिनेहेन यथैकं दृश्यते न नः श्रुतिदृष्टिनिगात्मापि

तथैवैकः पृथक् पृथक् इत्याहावात्मैकवाद् कथं अवेनक्षण्यादिति
 बुभुक्षुः नेदराहो हिवे लक्षणवचनो लोके पुसिद्धः कसु इतो पुनास्य कश्चि
 ईदोसीति वक्तारो ब्रुवति तथा तन्नामपिनरपशुतिवद्देहनिस्तवागीरवति
 तां गरीरसंबंधमयो ह्युकेवलतत्वरूपेण निरूप्यमाणानां यथा राजः परमा
 णानामिव न किंचिदपि वेतक्षणा मस्तीति अनेनानि प्रायेणैकत्ववाराः
 नानात्वनिषेधाश्च तदनिप्रायमेवेदं गवद्ब्रुवन् विद्याविनय इत्या संपन्न
 दिनिर्दोषं हि समं च पुरुषं तिसं सगदोषविमुक्ततया समात्मा वस्तु हि
 ससर्वज्ञतेषः सोमो बुभुक्षुः चारीणो यं विलुः चराहेयसत्वं सहुरिदे
 यो हरिस्तत्परं पदं सत्वं तमुच्यते जंतुः सत्वं तारायणत्मकं जेग

सत्त्वस्वरूपश्च सत्यं सविलुः पुरुषोत्तमः नरियालतमामर्थ्यमते स
 वैश्वरं हरि मित्या दिलिः प्रामाणिकानां चेतनां तारां काकोपपशुते बु
 ष्माणमिंद्रं रुद्रं च यमं वरुणं मेघं च निगृह्य हुरते यस्मात्तस्मादिरिगि
 चते नारायणस्य तु अथ एको हुवे नारायण आसीत् अथ तिन्यो
 हुवे नारायणः एषः सर्वज्ञतां तारात्मा अपहृतवा प्रादिद्व्यो देव
 एको नारायणः नारायणः परंबुद्ध आस्मात्तारायणः परः कृत्वा
 लोपनिषदि किंतदासीने वे रुक्मि च नाग्र आसीत् मूलमना धादं
 इमाः पुजाः पुजायते दिव्यो देव एको नारायणः श्रेताश्वतरं सविश्व सवि
 श्वविदात्मयो नियः कालः कालो गुणी सर्वविद्युः प्रधान क्षेत्रज्ञ पति गुणेशः

संसारमोक्षस्थितिबंधहेतुः देशतोकोतो व्याप्तिमेशिरद्वंद्वं तथैव च तुरे वि
 नृतिमात्रं तु केवलं संपुनाताते स्वं तदे बंधकोनवपाकोनत्रवपानात्र
 मोचकः केवल्यदः पांबुसुविष्टुरेव सनातनः इत्यादितिः निखिलहेयप
 त्यनीकत्वं कल्याणगुणकरत्वं अवगम्यते सद्गुणात्मनि वादिशब्दाः हिनु
 व्यपकरणस्येतनारायणराष्ट्रेन विशेषितानामेवावगमयंति ननु आत्मा
 इह मग्न आसीदिति प्रागसद्यरे कत्वावधारणत्वं स्रक्ष्मन्निद्विद्विनिष्टस्य
 नारायणस्य कारणत्वं च यतो वा समा निज्जातानि जायंते येन जातानि
 जीवंति यस्मैत्ययं निविशंति इति परित्यक्तस्थानाकाराणां स्रक्ष्माकारा
 पत्याबुझाणि हन्ति प्रतियाग्रते न स्वतः पुनि हन्ति अक्षरं तमसि लीयते

तमः परदेवे एकीभवतीति तमः कावा च्यायाः पुलने परमात्मन्येकीभावश्च
 वणत्पुथक्यरुणरहितत्वेन हरिरेकीभावः स एव पुलनशब्दार्थ यथा ह
 लेलीनायतंगावनेलीनासांगाः अतएव तमसा गूढमग्रे पुकेतमासीत्
 असमात्मायी सजते विश्वमेतत्तस्मिंश्चान्यमायया संनिष्ठ इति स्रक्ष्म
 रूपेण चेश्वरस्य अंतःपुविष्टः शास्ता जनानां सर्वात्मा इत्यनेन स्वस्य स्वय
 मेवात्मा शास्ता जनानां सर्वात्मा इत्यनेन स्वयमेव स्वस्य आत्मा शास्ता च
 अग्निरात्मानंदहति इति वत् अत्यंतानुपपत्तेः अथ ब्रह्म एव साधककर्म
 कारयति तमधो निनीषति इति सर्वतोपि जीवन्तस्य स्वस्य नरकानुज
 वहेतुः नृतांसाकर्मकारिणा पापकर्मकनिवर्तनशक्तौपिनियंता इत्या
 दिवं सर्वमसमं जस्यैव स्यात् आहुच सूत्रकारः इतरथ्यपदेशादि

द्वितीयाकारणादिदोषपुत्रास्तिः जगतीबुध्ना नन्यत्वं प्रतिपाद्य २ द्विस्तत्त्वप्रस्यय
 मात्मा बुध्नेत्यादिनिजोवस्यपि निश्चिन्ता बुध्ना नन्यत्वं व्यपदिश्यत इत्युक्तं
 तत्रेदं चोत्तरे यदीतरस्य बुध्ना नोऽपीति वाक्ये व्यपदिश्यते तदा ब्राह्म
 णः सार्वज्ञसत्यसंकल्पो दियुक्तस्यात्मनो हितरूपजगदकारणमहित
 रूपजगत्कारणमित्यादयो दोषाः पुस्त्येयान् अध्यात्मिकाधिभौतिकाधि
 देविकानां तद्वत्त्वं कंचेदं जगत् न चेद्वत्त्वं तानर्थोचोधीनो बुद्धिमात्रव
 त्तरे जीवा बुध्नेणेनेदवादिन्यः श्रुतयः जगद्बुध्नेण नन्यत्वं च दत्ता त्वये
 व्यपरित्यक्ताः नेदे सत्यनन्त्यासिद्धिः श्रोयाधिकनेदविषयानेदश्च
 तयः स्वानाविकानेदविषयाश्चानेदश्च तयः इति चेन्नैदं वक्तव्यं त

स्वभावतः स्वस्मादन्निन्नं जीवं मनुष्यं पतितं जगत्कारणं बुध्ना जानाति न वा न
 जानाति रतिचेत् सर्वज्ञत्वहानिः जानातीति चेत् स्वस्मादन्निन्नस्य जीवस्य
 दुर्गं स्वदुर्गमिति जानती बुध्नेणे हिताकारणं हित्कारणादिदोषपुत्रा
 क्तिरनिवार्या जीवबुध्नेण रत्नान्नतो नेदे सति द्विषया श्रुतिरिति चेत् तत्र तद
 जीवा ज्ञानयक्षे पूर्वोक्तविकल्पपक्षे सत्फलं तदवस्थो ब्रह्मा ज्ञानय
 पक्षे स्वपुकारास्वरूपबुध्नेण ज्ञानमाश्लित्व तत्त्वज्ञमसृष्टिश्च न संभव
 ति अज्ञानेन पुकारास्तिरोहितश्चेत् तिरोधानश्च पुकारा निवृत्तिक
 रत्वेन पुकारास्वेवरूपत्वात् स्वरूपनिवृत्तिरेवेति स्वरूपनाशादि
 दोषसहस्रपांगो वेदीरितं अधिकं तु नेदनिर्दिष्टात् तुराष्टः इत्यर्थं
 व्यावर्तयति अध्यात्मिकादिदुर्गयोगादुत्ति प्रत्यगात्मनोधिकम

मर्थानरन्तं वृत्तं कुतः न हि निर्देशात् पृथगात्मानो हि ते देव न निर्दिश्यन्ते परं बुद्धयः
 आत्मनितिष्ठमात्मानो ततो यमात्मानवेदस्थात्मा शरीरं यमात्मानो हि ते देव न निर्दि-
 श्यन्ते परं बुद्धयः आत्मनितिष्ठ मन्तरो यमयति स आत्मा तथैव मृतः पृथगा
 त्मानं पेरितारं च मत्वा जुष्टस्तस्मै नाम तत्त्वं मेति सकारणं कारणधियाधियः
 तयोरन्यः पिप्यलं सादृश्यं न तयो निचाकशीति तस्मै द्वावजाबीशानीशौ
 अस्मान्मायी सृजते विश्वमेतत्तस्मिन्मायामाश्रयं संतिरुद्धः प्रधानश्रेष्ठ
 तपतिगुणैरातिथ्यो नित्यानां योक्षरमन्तरे मन्वान् यस्याक्षरं शरीरं यमक्षरं न वे-
 देष सर्वज्ञता नां तत्मा परतपाप्मा दिव्यो देव एवो नारायणः इत्याद्याः तथा
 स्रष्टुमावपि जीवपरयोर्नेदः शक्तिनात्मना संपरिक्षितो न बाह्यं किंच न वेदनांतर-
 मिति स्वापदेशाय जीवस्य सर्वज्ञेन परमात्मनानिरास समस्तश्रमस्य बाह्यतिर-
 म्

ज्ञानलोपक्षयते न हि अकिंचिद्भूतदाना मेव सर्वज्ञेन सतास्त्वेन परिष्कृतं सं-
 जवति सतासो मृतदा संपन्नो न वति स्वमपीतो न वतीत्यत्रापि न जीवपरयोः
 स्वरूपे कंच उच्यते अपितु स्रष्टुपिकालेनाम रूपानुसंधानात्ताकात् पृथक्काल
 एव भ्रमणिलयः प्रतिपाद्यते स्वमपीतो न वति आत्मनि बुद्धिगोलीनो न वति
 ननु स्वस्मिन्नेव स्वस्थलयः संभवति अत्रापि सतासो मृतदा संपन्नो न वतीति
 तृतीयास्वारस्यात् संपत्तिराद्यस्य परिष्कृतवाद्येवार्थान्न स्वरूपेभ्यः संभवति
 तथा च सूत्रकारः स्रष्टुप्युक्तो न वेदनेति तथा च विवक्षिते गुणोपपत्तेः
 अनुपपत्तेस्तु नारायण इति वक्ष्यमाणं श्रवणं परमात्मन्येवोपपद्यते मनो
 मयः प्राणशरीरोन्मासूरः सत्यसंस्कृत्यः आकाशात्मा सर्वकर्मा सर्वकामः
 सर्वगंधः सर्वरसः सर्वमिदमन्या त्रयोवाक्यनारे हे इति ननु सक्तुं बुक्विति

तेति विहिमुपासनं तत्रायं गुणविधिः असतान्वगणेनोपासनविदिताथस्या
 तमनोबुद्ध्यात्फासीतेतिवत् अन्यथा अनाद्यस्यार्थमित्यादिनिर्गुणवाक्यमि
 र्थः अतोमनोमयत्वादयः न परमार्थिका इति चेत्तेवं सर्वत्रपुसिद्धोपदेशादि
 तिसूत्रविरोधात् सर्वपुवेदांतेषु पुसिद्धं ब्रह्म इत्यसंख्यत्विदंबुद्धतज्ज
 नीतिनां तोपासीत्यतिवाक्ये पक्रमेकतत्तदेव मनोमयत्वादिति निर्द्वैत
 त्रिष्टुभ्युपदिश्यत इत्यर्थः न हि सर्वेषु वेदांतेषु कल्पितगुणोपदेशादिहेतुर्वक्तुं
 न शक्यते साध्यासिद्धपुसंगात् न च सर्वं खल्विदंबुद्धेति वचनमेवात्रापि
 स्थापनार्थमिति वाच्यं तज्जलानिति हेतुर्विरोधात् किंच यदि सर्वं खल्विदं
 ब्रह्मेति वचनमेव जगन्मिथ्यात्वविधिः न हि पुनः सक्तुं कुर्वीतेति सगुणे
 पासनविधिरनर्थकं स्यात् न हि निर्विशेषज्ञानवतः सगुणे पासनविधिरेति

संगतं न वति अनाद्यमस्यार्थमित्यादिश्रुतिस्तत्तन्नोति केवलक्षणं ब्रह्म एव
 तियाहतेति न विरोधः सत्त्वादयो न संतिष्ठेयत्र च प्राकृता गुण इति स्मृतैः न
 नुत च तथारसं नित्यमगंधवच्च गंधरसादिर्निषेध इत्युक्तं सर्वगंधसर्वरस इति
 यावा इंधरसविधिः न चैकस्मिन् वस्तुनि गुणतदनावा बुधपन्ना वितित
 स्मादिष्यते द्वएनेन हि विरोधपरिहारः कार्यः स च कार्यब्रह्मणि मनोम
 यत्वादिसुबुद्धेः अनाद्यत्वादिति चेत् विश्वमेवेदं पुरुषः स हि ष्ठमुपजी
 वति पति विश्वस्यात्मेभ्यः शान्दतं विवमन्युतं यमंतः समुदेकवयो वयं
 ति न तस्यैकमनस्य नाम हृदयाः परास्परं वत महतो महंतं तत स
 मश्वाभ्यधिकमवदूयते न तममोपरं हि पुंरीका क्षान्त नूतोन न वि
 ष्यति वाराहे नारायणस्यो देवो न नूतो न न विष्यति ब्राह्मेन हि विष्णुस

विश्वम्

समाकाचिदतिरन्यनिधायतेत्येवं सततं वेदाः गायन्ते नानासंवायः श्वेताश्च
तरे सविम्बस्तु द्विश्चैयानिः लः कारकालो गुणी सर्वविद्युः प्रधानक्षेत्रज्ञप
तिगुणेशः संसारमोक्षस्थितिबंधहेतुः एको देवसर्वभूतेषु गूढः सर्वव्या
पि सर्वभूतान्तरात्मा कर्मधर्मः सर्वभूताधिवासः साक्षिचेता केवलो नि
गुणश्च सगुणे निगुणे विद्युः ज्ञानगम्यो ह्यसौ स्मृतः न हिनस्य गुणसर्वे सर्वे
भूनिगुणैरपि वक्तुं शक्याः कियुक्तस्य सत्वाद्यैरवितैर्गुणै एवमात्मा अपरुत
पाप्मा परास्य शक्तिर्विधैव श्रूयते नत्वं नारायणः परात्मा दिक्कति स्मृति
निः नारायणस्यैव परत्वं व्याहृतं दिव्यकल्याणयोगेन सगुणत्वं प्राप्तं तदे
यगुणराहित्येन निगुणत्वमिति विषयनेदने हवर्गत्रिने कस्येवावगम्य
मात्रं बुद्धेर्देविध्यं दुर्वचनं इति दिक् इति श्रीरामानुजाचार्यविरचि

तं वेदांततत्तमारं संपूर्णं ॥ श्रीराम ॥ ॥ शुभं न वक्तुं ॥ सं ॥ १५५ ॥ ॥
नीयमाश्चिन्तुहि संभूतं जलनगवान्मग्नविद्वज्ज